

E-ISSN: 3023-820X
Yaz 2024 • Summer 2024
Cilt 1 • Volume 1
Sayı 1 • Issue 1

Klasik Divan

Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (KD-UDKEAD)
International Journal of Language, Culture and Literature Researches (KD-IJLCLR)

Baş Editör
Editor-in-Chief

Esra AKA

Danışma Kurulu
Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Atilla ŞENTÜRK
(İstinye Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent BAYRAM
(Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ebru Burcu YILMAZ
(İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Bünyamin TAŞ
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
(Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ
(Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal YAVUZ
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Doç. Dr. Fettah KUZU
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL
(İstanbul Kültür Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülşah Gaye FİDAN
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Neslihan İlknur KOÇ KESKİN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan KAPLAN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK
(Erzurum Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
(Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Celal VARIŞOĞLU
(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Sadık ARMUTLU
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Prof. Dr. Ozan YILMAZ
(Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU
(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Alan Editörleri
Field Editors

Klasik Türk Edebiyatı
Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üniversitesi)

Halk Edebiyatı
Prof. Dr. Canser KARDAŞ
(Muş Alparslan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Yeni Türk Edebiyatı
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Türk Dili
Prof. Dr. Ümit HUNUTLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Türk İslâm Edebiyatı
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Yılmaz ÖKSÜZ
(Ege Üniversitesi)

Türkçe Eğitimi
Öğr. Gör. Dr. Bestami BİLGE
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Öğr. Gör. Hakan SÖNMEZ
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Tarih ABD
Prof. Dr. Hidayet KARA
(Muş Alparslan Üniversitesi)

Sayı Hakemleri
Issue Reviewers

Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Vildan SERDAROĞLU COŞKUN
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan KAPLAN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Sadık ARMUTLU
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Yazı İşleri Sorumlusu

Managing Editor

Fatma TÜRK

Dil Editörleri

Language Editors

Öğr. Gör. Dr. Bestami BİLGE (Türkçe)

Öğr. Gör. Hakan SÖNMEZ (İngilizce)

Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN (Farsça)

Musahhihler

Proofreaders

Fatma KEKÜÇ

Haydar ÖZÇELİK

Özlem YOLAÇAN

Son Okuma Sorumluları

Final Proofreaders

İlknur CEVHER

Gizem SERGERDANOĞLU

Kapak Tasarımı ve Mizanpaj

Cover Design and Layout

Beyza MURAT-ABDUKARIMOV

Yazışma Adresi

Contact

dergiklasikdivan@gmail.com

<https://klasikdivan.com>

Dibace

Kıymetli Klasik Divan Okurları,

Bu yıl yayım hayatına başlayan *Klasik Divan: Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (KD-UDKEAD)*; edebî eserler, ilmî çalışmalar, kültür, dilbilim ve eğitim incelemelerinin yapıldığı özgün ve yenilikçi çalışmaları akademi camiasıyla buluşturmayı hedeflemektedir. *KD-UDKEAD*; bilim etiği, özgün değer, dijital perspektif, modern yaklaşım ve disiplinlerarası incelemelerle akademik çalışmalara katkı sunmayı ilke edinen bir yaklaşıma sahiptir. Klasik Divan Çevrim İçi Edebiyat Topluluğunun süreli yayını olan dergimiz, Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı hâlinde yayımlanacaktır. İnsan ve toplum bilimleri alanında çalışmalar yürüten araştırmacıların kaleme aldığı yazıların kabul edileceği dergi; yayın kurulunun ön incelemesinin ardından yazıyla ilintili olarak çift taraflı kör hakem değerlendirmesine tabi tutulmakta ve en az iki hakem onayı olan yazılar yayımlanmaktadır. Dergimiz, E-ISSN 3023-820X numarasıyla elektronik ortamda yayımlanmaktadır. Danışma kurulu, yayın kurulu ve yazım kuralları başta olmak üzere dergiyle ilgili tüm bilgiler dergi.klasikdivan.com adresinde yer almaktadır. Dergimizin ilk sayısı *KD-UDKEAD* 1/1, Yaz 2024 dönemi olan 30 Haziran tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayıda; uygun bulunmayan yazıların elenmesinden sonra beşi *Araştırma Makalesi* ve ikisi *Kitap Tanıtım Yazısı* olmak üzere toplam yedi yazı yayımlanmıştır. Dergimize yazılarıyla katkıda bulunan araştırmacılara, yazıları büyük bir titizlikle inceleyen hakem kuruluna ve gönüllülük esasıyla bir araya gelen Klasik Divan Çevrim İçi Edebiyat Topluluğu üyelerine teşekkür ederiz. *KD-UDKEAD*'ın nitelikli ve özgün makalelerle uzun soluklu olmasını temenni ediyoruz.

Saygılarımızla.

Baş Editör
Esra AKA

Makale göndermek için ilk tarih: 01 Nisan 2024

Makale göndermek için son tarih: 02 Haziran 2024

1. Sayının yayımlanma tarihi: 30 Haziran 2024

İÇİNDEKİLER CONTENT

Dergi Künyesi:	I
Dibace:	V
İçindekiler:	VI

Araştırma Makalesi Research Article

1.Fars Kültür ve Edebiyatında Hayat Suyu Pınarı ve İskender The Water of Life and Alexander in Persian Culture and Literature Prof.Dr. Nimet YILDIRIM.....	1
2.Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Kırkbasma ve Albasmadan Korunma Ritüel ve Uygulamaları Rituals and Practices For the Preservation of Kırkbasma and Albasma in Azerbaijani and Anatolian Folklore Doç. Dr. Meleyke MEMEDOVA.....	14
3.Gülzâr-ı Savâb Nüshalarında Kullanılan Mühürler Üzerinden Bir Okur Profili Çıkarma Teşebbüsü An Attempt to Construct a Reader Profile Based on the Seals Used in the Manuscripts of Gülzâr-ı Savâb BeyzaMURAT-ABDUKARIMOV.....	29
4.Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Boyu ile Hayat Ağacının Arkaik İlişkisi The Archaic Relationship Between the Height of the Beloved and the Tree of Life in Classical Turkish Literature HasanERGÜLEÇ.....	48

5.Hâfız-ı Şirâzî'nin "Şumâ" Redifli Gazeline Yapılan Üç Şerhin Mukayese Edilerek Değerlendirilmesi

A Comparative Evaluation of Three Commentaries on Hâfız Al-Shirâzî's Ghazal with the Rhyme "Şumâ"

BeyzanurBEKMEZ.....67

Kitap Tanıtım Yazısı

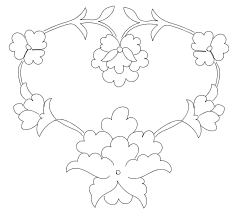
Book Review

6.Prof. Dr. İlhan Genç'in Kaleminden Kürsüdeki Şâir: Mehmet Âkif

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA.....89

7.Şâirâne Muammâlara Şârihâne Çözümler Şerh-i Muammeyât-ı Emrî (Muammâyî Ahmed Çelebi)

Hasan TEL.....95

**Hâfız-ı Şirâzî'nin “Şumâ” Redifli Gazeline Yapılan Üç Şerhin Mukayese
Edilerek Değerlendirilmesi**

**A Comparative Evaluation of Three Commentaries on Hâfız Al-Shirâzî's
Ghazal with the Rhyme “Şumâ”**

Beyzanur Bekmez

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Doktora Öğrencisi

Beyzanur_bekmez@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-5408-9779>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date of Submission: 31.05.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 10.06.2024

Sayfa/Page: 67-87

Atıf/Citation: Bekmez, Beyzanur. “Hâfız-ı Şirâzî'nin “Şumâ” Redifli Gazeline Yapılan Üç Şerhin Mukayese Edilerek Değerlendirilmesi”. *Klasik Divan: Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2024), 67-87.

Değerlendirme/Peer Review: İki dış hakem-Çift taraflı körleme/Double anonymized-Two external.

İntihal/Plagiarism: Bu makale turnitin programında taranmıştır. /This article was checked by turnitin.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin “Şumâ” Redifli Gazeline Yapılan Üç Şerhin Mukayese Edilerek Değerlendirilmesi

A Comparative Evaluation of Three Commentaries on Hâfız Al-Shirâzî's Ghazal with the Rhyme “Şumâ”

Beyzanur BEKMEZ

Özet

El yazmalarının metninde bahsedilen konu kadar Hâfız Dîvânı, Fars edebiyatının en önemli eserlerindedir. Hâce Hâfız-ı Şîrâzî'nin sözü söyleme biçimi, edası ve bütünüyle şiirine hâkim olan ifade kuvveti, Hâfız'ın Dîvânı'nı uzun yıllar dillerden düşmeyecek bir şöhrete kavuşturmuştur. Hâfız Dîvânı yalnızca Fars edebiyatında değil klasik Türk edebiyatında da oldukça rağbet görmüş, Mesnevi ve Gülistan'dan sonra en çok okunan eserlerden biri olmuştur.

Hâfız, şiirlerindeki mana derinliği nedeniyle “tercümânü'l-esrâr” ve “lisânü'l-gayb” olarak anılmış, bu nedenle şiirleri şerh edilerek içindeki gizli manalar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Hâfız Dîvânı'na Osmanlı sahasında bilinen ilk şerhi Muslihuddin Mustafa Sürûrî yazmıştır. Bu şerhi, Şem'î'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız ve Sûdî Bosnevî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız adlı eserleri takip etmiştir. Şerh geleneğinin farklı hususiyetlerini ihtiva eden bu üç şerh, Hâfız Dîvânı'nı anlamak için oldukça mühimdir. Bununla beraber söz konusu şerhler, mevcut şerh geleneği içerisinde değerlendirildiklerinde bu gelenek adına oldukça zengin bir kaynak olma hüviyetine de sahiptir. Şerhlerin bu zengin içeriğini ve gelenekteki yerlerini tespit etmek, klasik Türk edebiyatının şerhler nezdinde teşekkül eden yanını keşfe kapı aralayacaktır.

Bu çalışmada Sürûrî, Şem'î ve Sûdî'nin Dîvân-ı Hâfız şerhleri “şumâ” redifli ikinci gazelin şerhi göz önünde bulundurularak şârihlerin maksat, tercih ve tutumlarına ayrıca şerhlerin kapsadığı ilimler, meseleler, dil ve üslup özelliklerine de bağlı olarak ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar mukayese edilecek, şerh metinlerine yaklaşım tarzında hangi etmenlerin göz önünde bulundurulması gerektiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı, Sürûrî, Şem'î ve Sûdî'nin Dîvân-ı Hâfız Şerhleri, Şumâ Redifli Gazel, Mukayese, Şerh Geleneği.

Abstract

In terms of the history of book culture, extratextualThe Dîvân of Hâfız is one of the most important works of Persian literature. The manner of expression, style, and the overall poetic strength that pervades the poetry of Khwaja Hafiz al-Shirazi have endowed Hafiz's Divan with a lasting fame that has persisted for many years. The Divan of Hafiz has been highly esteemed not only in Persian literature but also in classical Turkish literature, becoming one of the most read works after the Masnavi and the Gulistan.

Due to the profound meaning in his poetry, Hafiz has been referred to as “the interpreter of secrets” (tercümânü'l-esrâr) and “the tongue of the unseen” (lisânü'l-gayb). Consequently, his poems have been annotated to uncover their hidden meanings. The first known commentary on Hafiz's Divan in the Ottoman realm was written by Muslihuddin Mustafa Sürûrî. This was followed by Şem'î's Şerh-i Dîvân-ı Hâfız and Sûdî Bosnevî's Şerh-i Dîvân-ı Hâfız. These three commentaries, which encompass different characteristics of the commentary tradition, are crucial for understanding the Divan of Hafiz. Additionally, when evaluated within the existing commentary tradition, these works serve as a rich resource for this tradition. Identifying the rich content and place of these commentaries within the tradition will open a door to exploring the aspect of classical Turkish literature that has been shaped by these commentaries.

In this study, the commentaries of Sürûrî, Şem'î, and Sûdî on the Divan of Hafiz will be compared by examining their commentaries of the second ghazal with the rhyme “şumâ”. The focus will be on the commentators' intentions, preferences, and attitudes, as well as the sciences, issues, language, and stylistic features encompassed by their commentaries. Similarities and differences that arise from these aspects will be analyzed, and the factors that should be considered in approaching the commentary texts will be discussed.

Keywords: Divan of Hafiz al-Shirâzî, Sürûrî, Şem'î, Sûdî, Commentary, Şumâ, Rhyme, Comparison.

Giriş

Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) *Dîvân*'ı klasik Türk edebiyatının şerhe konu olan eserleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. *Hâfız Dîvân*'ı, Osmanlı'da Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ı gibi eserlerle birlikte en çok okunan kitaplar arasında yer almıştır. Hâfız, şiirlerindeki mana zenginliği ve derinliği göz önünde bulundurularak "tercümânü'l-esrâr" ve "lisâ-nü'l-gayb" olarak anılmıştır. Şerh kültüründeki yeri de daha ziyade şiirlerindeki kapalılık, anlam derinliği ve sembolik dilden kaynaklanır.¹ *Hâfız Dîvân*'ının mana zenginliğine imkân tanıyan mecaza ve söz sanatlarına dayalı sembolik dili, eserin şerhlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bazı şerhlerin dibacelerinde de yer verildiği üzere şârihler, onun divanını şiirlerindeki tasavvufi remizlerin daha iyi anlaşılabilmesi ve anlam kapalılığının giderilmesi için şerh etmeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra eser; Farsça öğretmek, şiir tekniği ve estetiği hakkında bilgi edindirmek gibi maksatlarla da okutulmuş ve yine aynı sebeplerle şerhe konu olmuştur.

Hâfız Dîvân'ına Osmanlı sahasında bilinen ilk şerhi Muslihuddin Mustafa Sürûrî yazmıştır. Bu şerhi, Şem'î'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* ve Sûdî Bosnevî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* adlı eserleri takip etmiştir.² Sürûrî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* adlı eserini 966/1559'da, Şem'î 981/1574'te, Sûdî ise 1004/1595 tarihinde tamamlamıştır. Birbirine yakın tarihlerde kaleme alınan bu şerhlerden her biri *Hâfız Dîvân*'ına yazılan ilk şerhler olması hasebiyle oldukça önem arz etmektedir. Birbiri ardınca yazılan bu şerhler; klasik Türk edebiyatındaki şerh geleneğini anlama, bu geleneğin usul ve kaidelerini tespit etme ve şârihlerin benzer ya da farklı tercihleri neticesinde oluşabilecek çeşitli şerh metotlarını inceleme fırsatı sunmaktadır. Nitekim bu eserlerden her biri, klasik şerh geleneğinin özelliklerini yansıtırken aynı zamanda kullandıkları dil ve üslup özellikleri bakımından şârihlerinin söz konusu eseri anlama, anlamlandırma ve aktarma gayretlerinin bir sonucu olarak vücut bulmuştur. Bu nedenle şerhler arasında benzerlikler kadar farklılıklar da dikkat çekmektedir. Şârihler, seleflerinin yazdıkları şerhleri de bilmek suretiyle yeni bir şerh yazma girişiminde bulunurlar. Sürûrî'nin eserini bir tarafta tutacak olursak halefleri Şem'î ve Sûdî kendilerinden önce yazılan şerhleri okumuş, kendi eserlerini oluştururken bu şerhlerden faydalanmış ya da bu şerhlerin sorunlu gördükleri bazı kısımlarını eleştiriye tabi tutmuşlardır. Şerh geleneğinin doğasına uygun bir şekilde *Hâfız Dîvân*'ı bu şerhler ölçeğinde anlamca genişlemiş, açıklığa kavuşmuş ve farklı açılardan yorumlanmıştır.

Bu çalışmada; Sürûrî, Şem'î ve Sûdî'nin *Dîvân-ı Hâfız* şerhleri "şumâ" redifli ikinci gazelin şerhi göz önünde bulundurularak şârihlerin maksat, tercih ve tutumları ile şerhlerin kapsadığı ilim, mesele, dil ve üslup özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar mevzubahis edilecektir.

1 Esmâ Şahin-Mustafa Turan, "Bir Hâfız Dîvânı Şerhleri Derlemesi: Zâhid Bin Muhammed ve Eseri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/3 (2019), 1411-1431.

2 Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 15 (1995): 103-106.

Bir eserin hangi maksatla şerh edildiğini anlamak için öncelikle söz konusu şerhin varsa mukaddimesi araştırılmalıdır. Mukaddimedede yeterli ve ikna edici bilgi bulunmadığı takdirde; şerhin yazıldığı dönemin şartları, eserin yazıldığı coğrafya ve kültür havzası, şerhin sunulduğu otorite gibi şerh hakkında yorum yapmaya imkân tanıyacak diğer hususiyetler söz konusu edilmelidir. Nitekim şerhin hangi maksatla yazıldığını bilmek, şerhe dair oluşabilecek beklentilere ilk elden cevap olmakla birlikte şerh hakkında yapılabilecek yanlış yorumları da sınırlandıracaktır. Şerhin maksadına dair yapılacak etraflı bir araştırma neticesinde şârihin eseri şerh ederken başvurduğu yöntem, tercih ettiği dil ve üslup özellikleri daha iyi anlaşılacak ve eseri anlamlandırmada hangi şerhin daha mükemmel bir yapıda olduğu daha kolay tespit edilebilecektir. Bunun dışında şerhe ya da esere yönelik yapılacak her türlü yorum ve eleştiri şahsî bir bakış açısı olmaktan öteye geçemeyecektir. Bu nedenle “şumâ” redifli gazel özelinde çalışmamıza konu olan *Dîvân-ı Hâfız* şerhlerinin muhtelif özellikleriyle beraber benzerliklerinin ve farklılıklarının tespit edilmesinde başvurulacak ilk kaynaklardan biri, söz konusu şerhlerin mukaddimesi, dolayısıyla da şârihlerin hayatı ve şerhin kaleme alındığı sosyo-kültürel zemin olacaktır. Bu kaynakların kısaca araştırılıp ortaya konulmasıyla beraber şerhlerin hangi sınırlar ve beklentiler eşliğinde okunacağına dair bir fikir ortaya konulabilecektir. İşte bu ölçek nispetinde de “şumâ” redifli gazelin ilk olarak kaynak metindeki işleniş biçimi, ulaşılmak istenen maksat ve mana; ikinci olarak da şerh metinlerindeki algılanışı, açıklanış biçimi ve kendisine yüklenen manalar karşılaştırılabilecektir. Bu yöntemle yapılacak bir karşılaştırma hem gazelin şairin umduğu şekilde anlaşılmasına imkân tanıyacak hem de şerhlere daha adil, objektif ve tutarlı bir şekilde yaklaşılmasını sağlayacaktır. Böylesi bir araştırmanın ilk adımını, takdir edilir ki kaynak metni ve yazarını, akabinde ise şerh metinlerini ve şârihlerini kısaca tanımak olacaktır.

Hâfız-ı Şîrâzî (ö.792/1389-90)

Hâfız, 1303-1357 yıllarında Şîraz’da hüküm süren İncû hanedanının son hükümdarı Ebû İshak’a intisap etmiş -muhtemelen- kendisine dîvânda maaş bağlanmıştı. Hâfız’ın gazellerinden de anlaşılacağı üzere kendisi rind meşrep bir şairdir. Ebû İshak ve veziri Hacı Kıvâmüddin ile yakın ilişkiler içinde bulunan ve her istediğini rahatça söyleyebilen Hâfız, bu dönemde büyük bir şair olarak tanınmış, şiirleri elden ele ve hatta ülkeden ülkeye dolaşarak şöhreti Hindistan’da Bengal’e kadar ulaşmıştır.³ Hâfız’ın şiirleri tasavvufî çevreler tarafından da benimsenmiş ve şiirlerle ilgili tasavvufî yorumlar yapılmıştır. Hâfız’ın tasavvufî ilgisi olmakla birlikte kaynaklarda tarikatı ve şeyhi hakkında kesin bilgi verilmemektedir. Ancak Şemseddin Abdullah-ı Şîrâzî, İmâd-i Fakîh-i Kirmânî, Seyyid Şerîf el-Cürçânî gibi mutasavvıf ve âlimlerden istifade ettiği, Ni‘metullâh-ı Velî, Hâce Ebû’l-Vefâ el-Bağdâdî, Kemâl-i Hucendî gibi şeyhlerle görüştüğü tezkirelerde kayıtlıdır.⁴

3 Hâfız-ı Şîrâzî’nin hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, 103-106.

4 Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, 103-106

Hakikat yoluna kılavuzsuz gidilemeyeceğini söyleyen ve tasavvuf neşvesine sahip olan Hâfız'ın zamanındaki şeyhlerden birine intisap etmemiş olması imkansızdır.⁵

Hâfız; Hâcû-yi Kirmânî, Selmân-ı Sâvecî, Hayyâm gibi bazı şairlerin etkisi altında kalmıştır. Hâfız; kaside, rübâ'î ve kıt'alar yazmış olmasına rağmen ona asıl şöhretini gazelleri kazandırmıştır.⁶ Öyle ki Abdülbaki Gölpınarlı, *Hâfız Dîvân'ı* çevirisinin ön sözünde Hâfız'ın gazellerinden övgüyle bahsetmektedir.

*"Hâfız'dan önce gazel, daima aşkı terennüm ederdi. Hâcu, gazele tasavvuf ve hikmeti katmış. Selman da estetik hünerleriyle kendini göstermişti. Hâfız, bütün bu üstatların meziyetlerini nefsinde toplamıştır. Onun gazelleri, velev müphem olsun — ki Dîvân tekniği dolayısıyla başka türlü olmasına da imkân yoktur — devrinin hususiyetleriyle hâdiselerini bize pekâlâ iblâğ eder. Bilhassa o rindane eda, hemen hemen yalnız ona mahsustur."*⁷

Hâfız'ın şiiirleri, ölümünden sonra dostu Muhammed Gülendâm adlı bir zat tarafından bir araya getirilmiş ve şairin dîvânı böylece teşekkül etmiştir.⁸ Bütün şiiirlerinin toplandığı *Dîvân*'ında; altmış altı rubai, mesnevî türünde bir Sâkînâme ve bir Muganninâme, beş kasîde, bir muhammes, dört mesnevî, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır.⁹ Hâfız'ın en büyük başarısı, gazelde yaptığı yeniliktir. Ahmet Kartal'ın kalemîyle bu yenilik şu şekilde ifade edilmektedir:

*"Gazellerinde fikirlerini tasavvufî remiz ve rümûzlarla mükemmel bir şekilde ifade ettiği için lisânü'l-gayb ve tercümânü'l-esrâr olarak anılmış ve özellikle arifler katında tanınmıştır. Onun şiiirlerinde ârifâne söyleyişin yanında, didaktik hüviyete sahip beyitler de görülmektedir. Şiiirlerindeki ahenk, akıcılık ve parlaklığın yanında, dilinin sade, üslubunun tekellüfsüz ve veciz olması da dikkat çekmektedir. Her türlü ilmî, ahlakî, felsefî ve tasavvufî mazmunları ihtiva eden gazellerinde değişik aruz kalıplarını kullanan Hâfız, şiiirlerinde birçok edebî sanata yer vermesine rağmen, mana ve ifadeyi bu sanatlarla boğmamıştır. Şiiirlerinde bütün hayatını "rindlik" ve "âşıklık" ile geçirdiğini ifade eden şairin şiiirlerinin en temel vasfı da zaten rindlik ve âşıklıktır."*¹⁰

Anadolu'da, Türkler arasında Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si ile Sa'dî'nin *Gülistân*'ından sonra, denilebilir ki en meşhur olan ve en fazla okunan Farsça eser, *Hâfız Dîvân'ı* olmuştur.¹¹ Osmanlı sahasında yetişen şiiirlerin çoğunu etkileyen *Hâfız Dîvân'ı*, XVI. yüzyıldan itibaren şerh ve

5 Abdülbaki Gölpınarlı, *Hafız Divanı* İstanbul: MEB Yayınları, 1992, XI

6 Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 488.

7 Gölpınarlı, *Hafız Divanı*, XI.

8 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 488.

9 Mehmet Taha Ayar, *Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, 2007), 5.

10 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 488.

11 Yazar, *age.*, 489.

tercüme edilmeye de başlanmıştır.

Sürûrî, Muslihüddîn Mustafâ Efendi (ö.1561) Şerh-i Dîvân-ı Hâfız

Sürûrî, devrin ileri gelen hocalarından ders almış; tezkirecilik, müderrislik ve lâlâlık (Şeh-zâde Mustafa için) görevlerinde bulunmuştur.¹² Tezkirecilik hizmetini yürütmeye başladıktan bir müddet sonra Emîr Buhârî'nin damadı ve Abdullah-ı İlâhî'nin halifesi şeyh Nakşibendî Mahmud Çelebi'den inâbe alarak tasavvufa yönelmiş ve ardından hacca gitmiştir.¹³ Sürûrî'nin şerh alanında velut bir müellif olduğu bilinmektedir. Şiir yazmakla da meşgul olan Sürûrî, asıl şöhretini *Mesnevî*, *Bostân*, *Gülistân* ve *Hâfız Dîvân*'ı gibi önemli eserleri şerh etmekle kazanmıştır. Bununla birlikte Sürûrî, inziva hayatı yaşamayı arzu etmiş olmalıdır ki hayatının iki ayrı döneminde inzivaya çekilmiştir.

Sürûrî, Anadolu sahasında *Hâfız Dîvân*'ını ilk defa şerh eden kişidir. Şerhinin mukaddimesinde *Hâfız Dîvân*'ından bahseden Sürûrî; onun şiirlerinde gizli anlamlar bulunduğunu, bundan dolayı da Hâfız'a "lisânü'l-gayb ve tercümânü'l-esrâr" denildiğini bildirmektedir. Tasavvuftan habersiz olanların onun şiirlerini anlamadığını vurgulayan şârih, bazı dostlarının da isteği üzerine Hâfız'ın şiirlerini Türkçe şerh etmeye karar verdiğini ifade etmiştir:

"Emmâ ba'd, bu Sürûrî-i şikeste-dil ve rüzgârdan münfa'il şöyle takrîr-i makâle ve beyân-ı ahvâl kılur ki ashâb-ı hâlden selef-i sâlihîn (r.a.) ahvâl-ı tarîkati ve esrâr-ı hakîkati remz ü imâ ve ta'miye vü ihfâ tarîkıyla beyân itmişlerdür ... ve bu zümrenüñ içinde lisânu'l-gayb ve tercümânü'l-esrâr ... Şemseddîn Muhammed el-Hâfız eş-Şîrâzî ... cemî'-i eş'ârında remz ü elgâz ve sûret-i mecâzda esrâr-ı tarîkatı ihtiyâr idüp ammâ ahvâl-i sülûkdan gâfil ve esrâr-ı tarîkatdan zâhil olanlar kusûr-ı fihâmından inkâr-ı küllî kılup ve ba'zı mütebahhir kılup ... ve ehl-i dilden zurefâ ve erbâb-ı kulûbdan 'urefâ gâhî bu fakîre mâ'il olup ba'zı esrârı sâyil olup bu hakîr dahi bildüğü kadar tahkîk-i merâm ve takrîr-i kelâm idüp ba'de takrîr-i tahrîre tebdil kılınmak ve Türkî dil ile ta'bir olunmak talep olunup ba'zı evkât ana masrûf kılınup 'alâ vechi'l-icmâl ma'nâ-yı mecâzî beyân ve ma'nâ-yı hakîkî 'ayân oldı. Tâ ki kâsır u nâkıs lar tâm u kâmil ve 'âmî vü gâfil olanlar ehl-i dil olalar..."¹⁴

Sürûrî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'da mısraı esas alan bir şerh usulü izlemiştir. Şârih, öncelikle bazı kelimelerin lügat ve beyit anlamını ifade etmiş, sonrasında birinci mısraın tercümesine yer vermiştir. Ardından ikinci mısraı yazıp ilk mısrada olduğu gibi gerekli gördüğü bazı kelimelerin anlamları üzerinde durmuş ve ikinci mısraın nesre çevirisini yapmıştır. Tüm beyitten murat edilen anlamı yani beytin mazmununu ikinci mısraın sonunda "murâd budur ki" ifadesiyle aktarmıştır.¹⁵ Mukaddimedede ifade ettiği gibi şârih, beyitleri şerh ederken birbirini tamamlayan ve beytin de mana-

12 Yazar, *age.*, 489.

13 Sürûrî hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Güleç, "Sürûrî Muslihüddîn Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 38* (2010): 170-172.

14 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 490.

15 Mustafa Atıla, "Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (Sürûrî)", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

sını tam anlamıyla aşikâr kılan iki husus üzerinden şerh etmiştir. Bunlardan "ma'nâ-yı mecâzî"nin mısraın tercümesine, "ma'nâ-yı hakîkî"nin de ikinci beytin sonunda "murâd budur ki" ifadesiyle açıklanmaya çalışılan beytin gizlenen anlamına tekabül ettiği düşünülebilir. Sürûrî'nin şerhinde baştan sona düzenli olarak takip edilen bir şerh yöntemi bulunmamaktadır. O bazen mısralardaki kelimeleri gramer yönünden tahlil ederken -bu tahliller genelde kısadır- bazen de ele aldığı mısraı doğrudan tercüme etmekle şerhine başlar.¹⁶

Klasik şerh usulünün vazgeçilmez özelliklerinden biri de yapılan açıklamaları teyit etmek maksadıyla ayet, hadis ve çeşitli beyit veya kıtalarla örneklendirme yapmaktır. Sürûrî de şerhinde sık sık bu yöneme başvurmuş ve açıklamalarını çeşitli örneklerle desteklemiştir. Şerh boyunca Hâfız'ın biyografisine dair pek çok bilgi sunan ve Hâfız'a daha çok mutasavvıf ve tarikat ehli bir kişi olarak yaklaşan Sürûrî, şiirlerin tamamına yakını dinî-tasavvufî yorum tarzıyla şerh etmiştir.¹⁷ Bu durum onun hem diğer bir *Hâfız Dîvân*'ı şârihi olan Sûdî tarafından hem de günümüz şerh araştırmacıları tarafından tenkidine sebep olmuştur.

Şem'î Şem'ullâh (ö.1602'den sonra) Şerh-i Dîvân-ı Hâfız

Şem'î, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Farsça'dan yaptığı tercüme ve şerhlerle tanınmıştır.¹⁸ III. Murad, III. Mehmed ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa, Vezir Hasan Paşa, Kapıağası Gazanfer Ağa gibi devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Atâî'nin kaydettiğine göre Şem'î Efendi, "ulûm-i âliye ve mukaddemât-ı ulûm"da uzman olup yüksek mevkilere gelme imkânına sahipken tasavvufta karar kılmış ve dünyadan el etek çekerek hayatını ders vermekle geçirmiştir.¹⁹

Şerh-i Gülistân, Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Şerh-i Bahâristân, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerh-i Bostân, Şerh-i Mesnevî, Şerh-i Mantiku't-tayr gibi önemli eserlerin şerhinin yanı sıra Hâfız *Dîvân*'ını da şerh etmiştir. Şem'î, şerhine yazdığı Farsça bir mukaddimedede, hamdele ve salveleden sonra, kanaat yolunu seçip bir köşeye çekilmişken Ahmed adındaki bir devlet büyüğünün isteği üzerine *Hâfız Dîvân*'ını şerh etmeye başladığını bildirmektedir.²⁰ Şem'î de Sürûrî gibi mısraı esas alan bir şerh usulü izlemiştir. Bazı beyitleri sadece tercüme etmekle yetinirken bazı beyitlerin tercümesinden sonra şerhe geçiş yapmak için "ya'nî, zirâ, pes, lâ-cerem, murâd, hâsıl-ı ma'nâ budur ki, ma'lûm olur ki vb." ifadeleri kullanmıştır. Bu şekilde mısradan tasavvufî bazı anlamlar çıkarılmaya çalışılır. Bu anlamlar, genellikle mısradaki yer alan kelimelerden hareketle çıkarılırken (örneğin; sebûkbârlar-

16 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 490.

17 Mustafa Atila, "Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (Sürûrî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim: 19.05.2024).

18 Şem'î hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şeyda Öztürk, "Şem'î", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 38* (2010): 503-504.

19 Öztürk, *age.*, 503-504.

20 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 493.

dan murâd evliyâullahdur) bazen de mısraın tümünden çıkarılır.²¹ Dönemin şerh anlayışına uygun olarak beyitlerdeki bazı hususiyetler açıklanırken ayet, hadis ve şiirlerden yararlanılmıştır. Kelime tahlilleri ve gramerle ilgili bazı bilgiler sayfa kenarına yazılmıştır.

Sûdî el-Bosnevî (ö.1596) Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şirâzî

Sûdî, *Şerh-i Gülistân*'ındaki kayıtlardan öğrenim hayatının bir kısmının Saraybosna'da geçtiği anlaşılmaktadır. Daha sonra İstanbul'a geçerek yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Sûdî, Diyarbakir'de Molla Muslihuddîn-i Lârî'nin derslerine katılmış ardından Dımaşk'a geçerek Halîm-i Şirvânî'den *Gülistân*'ı okumuştur. Sabûhî-i Bedahşî ve Hüseyin-i Hârizmî'nin derslerine devam etmiştir. Bağdat, Kûfe ve Necef'te birkaç yıl kalıp tahsilini sürdürmüştür. Bu dönemde hac farîzasını da ifa edip İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da At Meydanı'ndaki İbrâhim Paşa Sarayı'nda bulunan Gılmân-ı Hâssa'ya hoca tayin edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra büyük ihtimalle Sokullu Mehmed Paşa'nın vefatının ardından emekli edilerek görevinden uzaklaştırılmıştır.²² Bu tarihten itibaren Sûdî, inzivaya çekilerek eserlerini yazmakla meşgul olmuştur.

Arapça ve Farsça birkaç eseri şerh eden Sûdî'nin, bu vadede kendisini ispat ettiği eseri *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ıdır. Türkçe şerh edebiyatı içerisinde önemli bir yeri haiz bu eserin tamamlanış tarihi ile ilgili "1002/15941590, 1003/15951591 ve 1007/1598-991592" gibi farklı tarihler ileri sürülmektedir.²³ *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ın yazma nüshalarından baş tarafı kopuk veya eksik olmayan nüshalardan yirmi tanesinde şerhin telif sebebi ve Hâfız'ın hayatıyla ilgili *Gülendâm*'dan tercüme edilen kısım bulunmakta, otuz nüshada ise bulunmamaktadır. Müstensihlerin metne müdahalesi sonucu kısmi değişikliklere uğrayan şerhin telif sebebi ile ilgili bir metin bulunmaktadır. Buna göre Ömer Efendi adında bir zatın Sûdî'yi teşviki üzerine Sûdî, *Hâfız Dîvân*'ını şerh etmeye karar vermiştir.

"... şeyhu'l-Harem-i Yesrib Ömer Efendi tayye-be'llâhu rûhahu ve dâefe fî gurefi'l-cinâni fütûhahu resm-i sâbık üzre bî-tekellûf hâne-i kemîneden içeri girüp dest-i bendeyi üç kerre bûs eyledi ve hezâr lütf u mülâyemetle buyurdu ki sizden temennî iderim ki Dîvân-ı Hâfız'ı bir vechile şerh eylesiniz ki tâliblere nâfi ve müb-tedilere nâci ola. Hâsılı, te'vîl ü tasavvuf söylenmeye, hemân üslûb-ı Arabiyet üzre kavâ id beyân olup ma nâ-yı şî r ile iktifâ oluna."²⁴

Şayet bu ifadeler Sûdî'ye aitse buradaki "te'vîl ü tasavvuf söylenmeye" ibaresiyle şerhin takip edeceği yol ve yöntem belirlenmiştir. Nitekim Sûdî, şerhini iki kısımda ele almıştır.²⁵ İlk kısım-

21 Yazar, *age.*, 493.

22 Sûdî Bosnevî hakkında daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Sûdî Bosnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 37* (2009): 466.

23 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 491.

24 İbrahim Kaya, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020).

25 Considered as a text in its own right, Sudi's commentary consists of two major divisions: the source text (Hafiz's poetry collection) and the commentary text (Sudi's explanatory text on this collection). Kendi başına bir metin

da; kaynak beyitte, açıklanmaya muhtaç olan kelimeler evvela sarf yönünden yani hangi kelimedenden türedikleri, hangi zamanı ifade ettikleri gibi gramerle ilgili hususlar bakımından tahlil edilmiştir. Gramerle ilgili bu ilk tahlillerden sonra ele alınan kelimelerin Türkçe karşılıkları verildiği gibi bazen bu kelimelerin Arapça karşılıkları da verilmiştir. Şerhin ikinci kısmında ise “mahsûl-ı beyt” başlığı altında, kaynak beyit toplu bir şekilde genişçe Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁶ Sûdî, sebab-i telifte bahsedildiği gibi şiirdeki mecazi anlamı tasavvufî yorumlarla ele almaktan kaçınmış; ancak beyti anlaşılabilir kılmak için gerekli açıklamalara ve yorumlara başvurmuştur.²

Sûdî'nin şerhinde, yapılan açıklamalar muhtelif alıntılarla örneklenip desteklenmiştir. Şerhinde tutunduğu tavra bakılacak olursa Sûdî, iyi bir Farsça bilgisine sahiptir. Nitekim kendinden önce yapılan şerhleri zaman zaman gramer ve bilgi yanlışlıkları nedeniyle eleştirmiştir. Şayet müstensihlerin metne müdahalesi değilse metinde “redd-i Sürûrî” veya “redd-i Şem'î” ibareleriyle bazı bilgilerin düzeltildiği görülmektedir.

Şerh ettiği metne eleştirel bir şekilde yaklaşan Sûdî, şerhinin birçok yerinde kaynak metnin muhtelif nüshalarından yararlanarak kısmi bir tenkitli metin oluşturmaya çalışmıştır.²⁷ Böylelikle bazı gazellerin Hâfız'a ait olamayacağını tespit etmiştir. *Şârih, tasavvufî yorumla hasretmediği şerhinde kaynak metindeki mazmunları açıklarken devrin örf ve âdetlerinden de bahsederek metni açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.*²⁸

Hâfız'ın “Şumâ” Redifli Gazelinin Şerhler Açısından Karşılaştırılması

Hâfız'ın “şumâ” redifli ikinci gazeli remel bahrinin “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” vezniyle kaleme alınmıştır. Gazel on üç beyitten oluşmaktadır. Sürûrî, Şem'î ve Sûdî'nin şerhlerinde de on üç beyit olarak aynı sıralamayla şerh edilmiştir. Öncelikle bu üç şârihin kaynak metni alıntılama ve şerhe konu etme yöntemlerinden bahsedilecektir. Akabinde şerh etme biçimleri daha detaylı olarak ele alınacaktır.

olarak değerlendirildiğinde, Sudi'nin şerhi iki ana bölümden oluşur: kaynak metin (Hafız'ın şiir koleksiyonu) ve şerh metni (Sudi'nin bu koleksiyon üzerine yaptığı açıklamalar). Sûdî'nin şerhindeki biçimsel özelliklerin detayı için bkz. Murat Umut İnan, “Writing a Grammatical Commentary on Hafiz of Shiraz: A Sixteenth-century Ottoman Scholar on the Divan of Hafiz”, (Doktora Tezi, Washington Üniversitesi, 2012).

26 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 491.

27 Yazar, *age.*, 491.

28 Besides literalness, Sudi's translations also involve the translation of Hafiz's Persian text into vernacular language. This becomes visible when Sudi inserts Turkish idiomatic expressions, common sayings, and proverbs in his literal translations to better illustrate the meaning of Hafiz's words. These strategic insertions point to Sudi's awareness on the issue of translating a fourteenth-century Persian text into the sixteenth-century Ottoman vernacular. Kaynak metne sadakatının yanı sıra Sudi'nin çevirileri, Hafız'ın Farsça metnini yerel dile aktarma (localization) işlemi de içerir. Sudi, Hafız'ın sözlerinin anlamını daha iyi açıklamak için kelimesi kelimesine yaptığı çevirilere Türkçe deyimler, yaygın söyleyişler ve atasözlerini eklediğinde bu durum görünür hale gelir. Bu stratejik eklemeler, Sudi'nin, on dördüncü yüzyıl Farsça bir metni on altıncı yüzyıl Osmanlı halk diline çevirme konusundaki farkındalığını gösterir. Murat Umut İnan, “Writing a Grammatical Commentary on Hafiz of Shiraz: A Sixteenth-century Ottoman Scholar on the Divan of Hafiz”, (Doktora Tezi, Washington Üniversitesi, 2012).

1. Beyit

Ey fîrûğ-ı mâh-ı hüsn ez rûy-ı rahşân-ı şumâ

Âb-ı rûy-ı hûbî ez çâh-ı zenehdân-ı şumâ

	1. Beytin Tercümesi	1. Beytin Açıklaması
Sürûrî	Ey mahbûb-ı hâkiki hüsn ayınıñ nûrı sizün yıldırıcı yüzünüzdendir Hûbluğ yüzünün suyu sizün enekizün kuyısından- dur ²⁹	bilgil ki çünkü musannif remz eyledi ki vusûl ila'llâh ışık ile olmak akrebdür bunda aña tenbîh ider ki ol ışık mahbûb-ı hakiki ışıkı gerek ki sâ'ir mahbûblarun hûsn ü cemâli anun âftâb-ı rûyından bir tâbdur
Şem'î	Ey mahbûb ki hüsn ayının şu'lesi sizin rahşân yüzünüzdendir Hûblugun âb-ı rûy u letâfeti sizin zekanınızın çâhındandır ³⁰	Ya'ni ey Huday ki 'alem hûblarının hüsnî senün cemalünden bir eserdür
Sûdî	Ey cânân güzellik ayının ziyâsı sizin yıldırağan yüzünüzdendir Ey cânân güzellik yüzi suyu sizin eneginiz kuyusundandır ³¹	Ey cânân, güzellik ayınıñ ziyâsı siziñ yaldırağan yüzünüzdendir, ya'nî felegiñ ayı güneşden nûr aldığı gibi güzellik ayı sizden nûr ve ziyâ alır dimekdir. Mâhiñ hûsne izâfeti isti'âre tarîkiyledir.

Sürûrî'nin şerhinde izlenilen yöntemle göre birinci beytin ilk mısraının orijinal metni alıntılanmış bazı kelimelerin anlamı verilerek “ma'nâ-yı mısra budur ki” ifadesiyle mısraın uygun kelimelerle çevirisine yer verilmiştir. Şerhin tamamında ya da gazelin bütün beyitlerinde aynı çeviri ya da şerh yöntemi uygulanmamış, zaman zaman kelime açıklamalarından feragat edilerek doğrudan mısraın çevirisi ve “bilgil ki çünkü musannif remz eyledi ki” gibi ifadelerle mısradan tasavvufî remizlere uygun bir mana çıkarımında bulunulmuştur. Gramer hususiyetlerine, manayı aktarmaya

29 Mustafa Atila, *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 437.

30 Naser Soleimanzadeshekarab, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 113.

31 Kaya, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 296.

yardımcı olacak kadarıyla başvurulmuştur. Bunun dışında dille ilgili herhangi bir çalışmaya yer verilmemiştir.

Şem'î'nin şerhinde izlenen yönetime göre öncelikle birinci beytin ilk mısraının orijinal metni alıntılanmış, hemen devamında mısra kimi zaman birebir olacak şekilde kimi zaman da anlamı genişletilecek ya da yeni bir mana eklenecek şekilde mananın yeniden üretilmesi yoluyla bir çeviri usulü benimsenmiştir. Kelime ve gramer esaslı bir inceleme yapılmamıştır.

Sûdî'nin şerhinde izlenen yönetime göre öncelikle birinci beytin ilk mısraının orijinal metni alıntılanmış, sonrasında beyitte geçen kelimelerin gramatik analizleri yapılarak anlamlarına yer verilmiştir. Dil yönüyle yapılan bu açıklamalardan sonra "Mahsûl-i beyt" başlığı altında her mısra kendi içinde, kaynak metindeki anlamına sadık kalınarak hedef dile tercüme edilmiştir. Mısraın uygun kelimeler seçilmek suretiyle yapılan çevirisinden sonra "ya'ni" ibaresiyle şiirin imgeye dayalı dil imkânları kullanılarak söylenen bu sözün daha somut ve sade bir söyleyişle açıklanmasına, te'viline, yer verilmiştir.

Görüldüğü gibi şârihlerin şerh etme yöntemleri bazı kıstaslar göz önünde bulundurulduğunda çeşitli açılardan farklılık arz etmektedir. Bu yöntem farkını ortaya çıkaran ilk etken, şârihin kaynak metni şerhe konu ediş biçiminden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar şerh yöntemlerini sadece kaynak metnin açıklanış biçimine göre tasnif etmek eksik bir sınıflandırma olacaksa da bu tasnif biçimi şerhlerin biçimsel özelliklerinden genel bir başlık altında bahsedebilme imkânı sunmaktadır. Bununla beraber gerek günümüz gerekse de Osmanlı Dönemi şerhlerinde; şerh edilen metnin dili, muhtevası, yapısı (manzum veya mensur oluşu) ile şerh edenin kişiliği aynı zamanda şerhin muhatap olduğu okuyucu kitlesi gibi sebepler şerhlerde farklı metotların kullanılmasında etkili olmuştur.³² Nitekim bu çalışmanın amacı da "şumâ" redifli gazel özelinde üç ayrı şerhin genel hatlarıyla karşılaştırılmasıdır. Bu nedenle şerhlerin öncelikle biçimsel açıdan karşılaştırılması akabinde de şerhin maksadı, okur kitlesi ve şârihin tutumu göz önünde bulundurularak yapılan inceleme çalışmamıza esas teşkil etmektedir.

Sürûrî, Şem'î ve Sûdî'nin aynı gazeli farklı biçimlerde şerh etme eğilimleri Atabey Kılıç'ın şârihlerin eserlerini oluştururken takip ettikleri usule binaen oluşturduğu tasnifi akla getirmektedir. Kılıç'ın tasnifine göre şerhler; **a) Geleneksel şerh b) Hall-i müşkilât ve benzeri veya tercümeyle dayalı şerhler c) Modern Şerh** olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.³³ Sadık Yazar ise *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* adlı doktora tezinde uygulanan şerh usulünü; **a) Aktarma yönü ağır basan şerhler b) Açıklama yönü ağır basan şerhler c) Modern Şerhler** olarak üç gruba ayırmıştır.³⁴

32 Yazar, "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği", 62.

33 Atabey Kılıç, "Dağılmış İncileri Toplama: Şerh Tasnifi Denemesi", Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler 2007, 418.

34 Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* 62.

Sürûrî, Şem‘î ve Sûdî’nin şerhleri de bu tasniflere göre ayırt edilebilir. Nitekim aktarma yönü ağır basan şerhlerdeki asıl amaç, kaynak metnin anlamının hedef dile aktarılmasıdır. Bu sebeple de bu tür şerhlerde kaynak metnin sadece anlamı açıklanır. Kaynak metne yönelik filolojik incelemelere ya çok az yer verilir ya da hiç yer verilmez. Bu özelliğinden dolayı bu tür şerhlerin yazma eser kütüphaneleri ile bazı akademik çalışmalarda bazen şerh bazen de tercüme olarak değerlendirildiği görülmektedir. Daha çok edebiyat dışı olan metinler ve mensur metinlerde tercih edilir.³⁵

Açıklama yönü ağır basan şerhlerde asıl gaye, kaynak metnin farklı bir dilde yazılmasından ötürü ortaya çıkan anlaşılma zorluğunun giderilmesinden ziyade, muhtevasına bağlı olarak muhtelif sebeplerden ötürü bu metnin herkes tarafından anlaşılmasını engelleyen mânilerin ortadan kaldırılmasıdır.³⁶ Bu usulün daha çok manzum ve edebî metinlere uygulandığı ve bilhassa tasavvufî yönü ağır basan eserlerde bu yöntemin tercih edildiği görülür. Aktarma yönü ağır basan şerhlere oranla açıklama yönü ağır basan şerhlerde filolojik incelemelere daha çok yer verilir. Bu tür şerhlerde, kaynak metnin farklı bir dilde yazılması, o metnin açıklanması için öncelikli ve yeterli bir sebep değildir. Şerh edilen metnin hangi dilde yazıldığından ziyade o metnin anlaşılmasını zorlaştıran bir müphemiyete sahip olması durumu daha önemlidir. Bunu somut olarak açıklamak gerekirse; *Hâfiz Dîvân*’ını şerh eden şârihler, bunun sebebi olarak metnin Farsça yazılmasını öne sürmezler; Hâfiz’in benimsediği üsluptan dolayı şiirlerinde anlaşılmayı zorlaştıran müphemiyeti ortadan kaldırmayı veya zâhiren İslâmî akîdeye ters düşen kullanımları açıklamayı birincil amaç olarak görürler.³⁷

Bu tasnife göre Sürûrî ve Şem‘î’nin şerhleri aktarım yönü ağır basan şerhler arasında dâhil edilebilir. Sûdî’nin şerhi ise filolojik açıklamaların da bulunduğu mevcut mananın kapalılığının giderilmesi için gerekli çalışmaların yapıldığı açıklama yönü ağır basan şerhler arasında sayılabilir. Bununla beraber bu tasnifin sorunlu görünen tarafları da olacaktır. Örneğin Sürûrî, her ne kadar filolojik açıklamaları önemsememiş de olsa metnin doğru bir şekilde aktarımını ve mananın anlaşılmasını önemsemiştir. Şiirin dünyasına has imgeleri tasavvufî remizler ölçeğinde açıklamış olması metni anlaşılır kılma çabasını gölgelemez ya da ikinci plana atmaz. Aksi takdirde şârihin açıklama çabasına yönelik böylesi bir sınırlama aynı şekilde diğer şârihlerin farklı tutumları için de söz konusu olacaktır. Örneğin benzer şekilde Sûdî’nin şerhi için “*Bu filolojik bir şerhtir ya da bu ancak bir tercümedir ve manadaki müphemiyeti giderecek ölçüde bir şerh yapılmamıştır.*” demek de Sûdî’nin şerhi için doğru bir yorum olarak kabul edilemez. İşte bu noktada şârihlerin yalnızca şerh ediş biçimine değil şerhle ilgili diğer hususlara da değinmek gerekmektedir. Bu nedenle her üç şerhteki gazelin beyitleri şârihlerin şerh ve tercüme yöntemi, hedefteki okur kitle, şerhin dil ve üslup özellikleri vb. ekseninde incelenmelidir.

35 Yazar, *age.*, 62.

36 Yazar, *age.*, 65.

37 Yazar, *age.*, 65.

İlk beyitten yola çıkarak her üç şârihin de manzum bir metni mensur olarak tercüme etme yönünde ortak bir tutum sergiledikleri söylenebilir. Şem'î ve Sürûrî, mısraı esas alarak tercüme ve şerh faaliyetini yürütürken Sûdî, beytin kelime ve gramer hususiyetlerini açıklayıp akabinde beyti topyekûn tercüme ve şerh etme yoluna gitmiştir. Her üç şârihin de kaynak metni hedef dile aktarırken gösterdiği azami çaba dikkat çekmektedir. Bu anlamda, şârihler gerek görmedikçe anlamı bozacak ya da eksiltecek herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Yalnızca "Ey" nidasının sevgiliyi kastettiğini vurgulamak için Sürûrî ve Şem'î "mahbûb" kelimelerini eklerken Sûdî "cânân" ifadesini eklemiştir. Sürûrî ve Sûdî'den farklı olarak Şem'î "âb-ı rûy-ı hûbi" ifadesini "hûblugun âb-ı rûy u letâfeti" şeklinde aktarmıştır. Tercüme noktasındaki bir diğer husus da Sûdî'nin Türkçe kelime kullanma hassasiyetidir. Nitekim Sûdî, arkaik kelimeler olarak değerlendirebilecek "yıldırgan" ve "enek" kelimelerini kullanmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla Sûdî'de tercüme anlamında bir dil hassasiyetinin olduğu söylenebilir. Oysa Sürûrî ve Şem'î; metnin manasının doğru aktarımına odaklanmış, kullandıkları kelime ya da tamlamaların Türkçe kökenli olup olmamasıyla ilgilenmemiştir.

Şerhin ikinci kısmı denilebilecek açıklama kısmı incelendiğinde her üç şârihte de bu kısmın mevcut olduğu görülecektir. Sürûrî "bilgil ki çünkü musannif remz eyledi ki" ifadesiyle başladığı açıklamasını "remz" kelimesinden de anlaşılacağı üzere tasavvufî bir manaya dayandırmıştır. Bilindiği gibi Sürûrî, Anadolu sahasında *Hâfiz Divân*'ını ilk şerh eden kişidir. Şârih; tercümeyle kısa tutmuş, filolojik açıklamalara girmemiş ve beyti tasavvufî remiz noktasından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu noktada şârihin şerhi, tam anlamıyla değerlendirmek için bu tutumunun sebebi araştırılmalıdır. Sürûrî, sadece *Hâfiz Divân*'ını değil diğer birçok önemli eseri de şerh etmiş önemli bir şârihtir. Dolayısıyla mevcut şerh yöntem ve esaslarından yahut müphemiyet arz eden manzum bir metnin doğru şerh yönteminden habersiz olması düşünülemez. Bu sebeple şârihin bu tutumunun bilinçli bir tercih olduğuna hükmedilebilir. Nitekim Sürûrî, mutasavvıf olması yanında şerhinin mukaddimesinde tasavvuftan habersiz olanların Hâfiz'ın şiirlerini anlamadığını vurgulamış ve şerhini de bazı gizli manaların tasavvufî yorumlar ve açıklamalar vesilesiyle açığa çıkması için yaptığını belirtmiştir. Şârihin şerhteki maksadı baştan belirlenmiş olduğu için şârih; şerhini isabetli bir tercüme ve şiirlerin tasavvufî yorumuyla sınırlı tutmuş, filolojik açıklamalara girişmemiştir. Doğal olarak aslında şârihin okur kitlesi de buradaki tasavvufî manayı edinmek isteyen kimselerdir. Şârih, bu şerh yöntemiyle şiirleri anlama ve aktarma usulü ve okur kitlesinin de bu eseri anlamasıyla amacına ulaşmış sayılabilir. Bu noktada Sürûrî'nin şerhini, tasavvufî yorumla örüldüğü için eksik ya da yanlış olarak değerlendirmek hem mevcut şerh geleneğine aykırı bir yorum olacak hem de Hâfiz gibi tasavvufî çevreleri oldukça iyi tanıyan ve bu kültür içerisinde yetişmiş bir şairin eserini anlam daralmasına uğratacaktır.

Şiir, doğası gereği farklı şekillerde anlaşılmalı ve yorumlanmalı müsaittir. Şiirin dünyası farklı anlam katmanlarının bulunduğu çok boyutlu bir yapıdadır. Doğal olarak şairin mevcut şiir dilini, alışılmış imgeleri ya da mazmunları kullanarak ortaya çıkardığı yeni manalar ile tek bir şeyi kastediyor olması özellikle Hâfiz'ın dâhil olduğu şiir geleneği için kesinlikle kabul edilebilir

değildir. Sürûrî için yapılabilecek bir eleştiri, ancak onun dengi bir şârihin daha geniş kitlelere hitap eden daha mükemmel yapıdaki bir şerhe mukayese edilerek yapılabilir. Bunun dışında yapılacak her türlü eleştiri şârihin şerhteki maksadı göz önünde bulundurulduğunda eksik bir değerlendirme olacaktır.

Şem‘î’nin tercüme kısmından sonra gelen açıklama kısmına bakıldığında ise oldukça kısa bazı açıklamaların olduğu görülecektir. Hatta bazı mısralarda şârih, açıklama yapma gereği duymamıştır. İlk mısraı tercüme etmekle yetinmiş ikinci mısra içinse Sürûrî gibi tasavvufî bir yorum yapmakla yetinmiştir. Şem‘î’nin Sürûrî’nin şerhinden istifade ettiği ya da bu şerhi okumuş olduğu düşünülecek olursa her iki şerh arasındaki şerh etme yöntemindeki benzerlik daha iyi anlaşılacaktır. Bu noktada, Tunca Kortantamer’in şerh adına yaptığı tespiti hatırlamak bu iki şerhi doğru bir zeminde inceleme imkânı tanıyacaktır. Kortantamer, bütün şerh metinleri için geçerli olabilecek bir tespitin varlığından söz etmektedir. Ona göre metin şerhi, bir metnin daha iyi anlaşılması için o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması anlamına gelmektedir.³⁸ Bu görüş ışığında Sürûrî ve ona benzer bir şerh ortaya koyan Şem‘î’nin şerhlerine bakıldığında şârihlerin böyle bir sâikle şerhe yönelmiş olma durumlarının sorgulanmaya açık olduğu görülecektir. Nitekim burada kastedilen başkaları, sadece metni şerh etmeye ya da anlamaya muktedir olmayan okuru değil; iddia sahibi şârih dışındaki herkesi kapsamaktadır. Kortantamer, zaten bu görüşün devamında başkalarından kastının ne olduğunu ifade etmektedir. Bu kanaat, başkaları tarafından paylaşılsa da paylaşılsa da bir metni açıklamaya başlayan bir kişi, onu bazı kişilerden veya herkesten daha iyi anladığı kanaatine kendisi sahiptir.³⁹ Bu görüşün her şârih için geçerli olma ihtimali bulunsa da şârihlerin şerhe dair tutumları nezdinde değerlendirilmeye tabi tutulmadan doğruluğu ispat edilemez. Bu açıdan Sürûrî ve Şem‘î’nin birbiri ardınca yapılan benzer üsluptaki şerhleri, şârihlerin aynı metne şerh yazma noktalarındaki motivasyonlarının farklı olabileceğini göstermektedir.

Öncelikle her iki ismin de iyi birer şârih olduğunu söylemek mümkündür. Yani kendilerini yazın hayatında ortaya koydukları saha, daha ziyade şerh sahasıdır. Her iki şârih de Osmanlı sahasında okunan klasikleşmiş eserleri şerh etmişlerdir. Bu nedenle ikisinin de birer *Hâfiz Dîvân*’ı şerhi yazması oldukça olağandır. Sürûrî’nin yazma sebebi mukaddimesinde açıkça belirtilmiştir. Buna göre şârihin *Dîvân*’ı anlama noktasında bir iddiası varsa da şerhinin böyle bir iddia taşıdığı söylenebilir. Şârihin mukaddimedede belirttiğine göre tasavvuftan anlamayanlar *Dîvân*’ı da anlamamaktadır. Doğal olarak şârih, şerhini daha çok tasavvuftan anlayan ya da tasavvuf dolayısıyla *Dîvân*’ı anlaşılır kılmasını isteyen bir okur kitlesi için kaleme almış sayılabilir. Bu da şerhin kapsamını daralttığı gibi ulaşabileceği okur kitlesini de sınırlandırmaktadır. Bu şârihin şahsî tercihidir. Şayet şârihin en iyi şerhi yazma noktasında bir iddiası olsaydı şüphesiz şerh yöntemini buna göre yeniden gözden geçirir ve şerhi genişletirdi. Oysa Sürûrî’nin hedefi medresede dil öğrenimi ya da şiir yöntem ve

38 Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı*, 8 (1994): 1.

39 Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, 1.

metodlarını gösterecek bir şerh yazmak ya da zaten şiirin dünyasına aşına olanlara *Hâfiz Dîvân*'ını sunmak değildir. O, gizli manaları bilmeyenler için bu manaları açmanın peşindedir.

Şem'î ise dîbâcesinde belirttiğine göre bir devlet büyüğünün isteği üzerine şerh yazmıştır. Sürûrî şerhindeki bazı bilgilerin doğru olup olmadığına bakılmaksızın Şem'î şerhinde tekrarlanması, Sûdî tarafından “sâbika lâhik olmak, peyrevlik etmek, isrince gitmek” gibi tabirler kullanılarak eleştirilmiştir. Netice itibarıyla denilebilir ki Şem'î, mutasavvıf şahsiyetinin de etkisiyle Sürûrî şerhindeki tasavvufî yorumlara katılmış ve şerhinde Sürûrî'nin şerhinden istifade etmiştir. Bu noktada şârihin Kortantamer'in belirttiği gibi bir iddiasının olması oldukça zayıf bir ihtimaldir. Diğer şerhlerinin yazılış tarihi de göz önünde bulundurulduğunda şârihin eserlerini inziva hayatına çekildikten sonra art arda yazmış olduğu görülecektir. *Hâfiz Dîvân*'ını da bu sırada şerh etmesi ve Sürûrî'nin şerhinden istifade etmiş olması eserin ihtiyaca binaen ya da başka bir sâikle yazılmış olma ihtimalini akla getirmektedir.

Sûdî'nin şerhindeki açıklamalar ve şerh yöntemi ise Sürûrî ve Şem'î'nin şerhlerinden farklıdır. Sûdî; Sürûrî ve Şem'î gibi tasavvufî olarak bir yorumda bulunmamıştır. Tercümeden sonra yaptığı filolojik açıklamaların ışığında beyti olduğu gibi açıklama, izah etme yoluna gitmiştir. Şârihin bu tutumu, modern şerh yöntemleriyle de benzerlik arz etmesi yanında hem döneminde hem de sonraki şerh araştırmaları içerisinde oldukça makul görülmüştür. Şârihin bazı nüshalarda mevcut olan mukaddimesi, eserin sebep-i telifi hakkında oldukça açık bazı bilgileri haizdir. Buna göre şârih, şerhini filolojik bazı hususların açıklanması ve tasavvufî yorum yapılmaksızın eserin izahına hasretmiştir. Dolayısıyla Sûdî şerhinin hem filolojik izahları kısmında hem de açıklama kısımlarında kendinden önceki iki şârihe de eleştiriler, reddiyeler yapılmıştır. Bu da şârihin şerh noktasında bir iddiasının olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Kortantamer'in tespiti Sûdî için geçerli sayılabilir. Bununla beraber şârih, tek bir maksat için şerhini yazmadığının oldukça bilincindedir ki eserdeki çok yönlü şerh metodu bunu kanıtlamaktadır. Sûdî'nin açıklama biçimi, diğer iki şârihe yapılan en açık eleştiridir; fakat şârihin diğer iki şerhe yönelik yaptığı daha açık eleştiriler ve tashihler de mevcuttur. Sûdî'nin bu eleştirileri yer yer ihmal ettiği ya da diğer iki şârihle benzer yorumlara yer verdiği de görülmektedir. Bu noktada şârih, eleştirilerini iki şerhin belagat kurallarıyla uyumlu bir şekilde yaptığını göstermektedir. Sûdî'nin bu tutumu şerhlerdeki belagat kurallarının uygulanışı meselesine de bir kapı aralamaktadır. Bu nedenle Sûdî şerhindeki açıklamalara ve eleştirilere yönelerek “meânî-beyan-bedî” gibi belagat hususiyetleri de araştırılabilir.

Metnin edebîliğini sağlayan temel unsur olan belagat ilimleri şerhin gerekliliğinde önemli rol oynamaktadır. Ne var ki şerhlerde edebî kıstaslar ve kurallar çerçevesinde metne yaklaşılmasına pek sık rastlanmaz. Kimi zaman edebî metinler şerh edilirken dahi edebî ölçütler, birinci derecede önemli olmayabilir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ı, Hâfiz'ın *Dîvân*'ı edebî yönden değil anlam ve verilmek istenilen ahlakî eğitim yönünden şerh edilmiştir.. Kıscası şerhlerde metnin ne söylediği ile ilgilenilir ama bu söylenenin nasıl söylendiği şerhe konu

olmaz.⁴⁰ Şerh metinlerinde belagata dair açıklamaların ikinci planda kalışı, şerhe konu eserle de ilişkilendirilebilir. Açıklanmaya muhtaç, müphem manaların olduğu bir eseri şârihin daha ziyade mana yönüyle açıklamaya çalışması beklenir. Klasik şerh geleneğinde de bilhassa tasavvufî eserler söz konusu olduğunda böyle bir usul takip edilmiştir.

“Tasavvufî şiir şârihlerimiz, manzumede kullanılan edebî sanatlara işaret etmeyi ve onları uzun uzun açıklamayı şerh üsluplarının mütemmim bir cüzü addetmemektedirler... Bâzı Şârihi, İsmail Hakki Bursevî, Salâhaddîn-i Uşşâkî, Zâtî Süleyman, Edremidli Mustafa Aczî Ağa gibi eski şârihlerimiz her beyitte görebildikleri edebî sanatı söyleyerek açıklamak yerine, mananın anlaşılmasında lüzum gördükleri takdirde edebî sanat ve istilahlarından bahsetmeyi tercih etmişlerdir ki muhtemelen böylece, ehliyet ve edebî vukûfiyetleri farklı çok sayıda okuyucunun dikkat ve ilgisini, sık sık tekrar edilen çok sayıda edebî istilahla dağıtmak yerine manaya teksif etmeyi hedeflemişlerdir.”⁴¹

Dolayısıyla şerh metinlerindeki belagata dair açıklamalar, genellikle anlama katkıda bulunabildiği nispette meşru ya da makbul bir içeriğe dönüşebilmektedir. Bu nedenle Sürûrî, Şem‘î ve Sûdî’nin şerhlerinde de özellikle Sûdî’nin şerhinde belagata dair açıklamalara anlamın gerektirdiği kadarıyla söz sanatları noktasında başvurulmuştur. Örneğin birinci beyitte açıklama kısmında Sûdî’nin “mâhîñ hüsne izâfeti isti‘âre tarîkiyledir” ifadesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Belagatin şerh metinlerindeki yeri sınırlı da olsa yapılan eleştirilerin haklılığı ya da verilen anlamın doğru olup olmaması noktasında önemli bir ölçüttür. Dolayısıyla yapılan şerh mukayeselerinde belagata dair açıklamaların da izinin sürülmesi yapılacak olan değerlendirmeyi etkileyecektir.

2. Beyit

Key dehed dest in ğaraż yā Rab ki hem-destān şevend
Hâţır-ı mecmū -ı mā zulf-i perîşān-ı şumā

	2. Beytin Tercümesi	2. Beytin Açıklaması
Sürûrî	<p>Kaçan el vire bu ğaraż yā Rab ki bir kıssalu ve bir hallu olalar</p> <p>Bizüm cem‘ olmuş hatırımuz sizün perîşan zulfünüz[dür]</p>	<p>zülfden murād ğayb-ı hüviyyet ve āsâr-ı ulühiyyetdür ya‘nî kaçan müyesser ola bu ğaraż ki bizüm hatır-ı mecmu‘umuz ğayb-ı hüviyyet olan yerlere perîşān ola yā ğayb-ı hüviyyet bizüm hatırımuzda mecmu‘ ola</p>

40 Ömer Said Güler, “Edebî Şerh Metinlerinde Belagat İlimlerinin Yeri: Bir Çerçeve Denemesi”, (2023), 318 (Yekta Saraç’tan naklen).

41 Güler, “Edebî Şerh Metinlerinde Belagat İlimlerinin Yeri: Bir Çerçeve Denemesi”, 318 (Ömür Ceylan’dan naklen).

Şem'î	Ya-Rabbi bu karaz kaçan müyesser olur ki musahab olalar Bizüm 'aşk ile cem' olmuş hatırımuuz si-züñ perişan zülfüñüzdendür	Ya-Rab bunda 'acab ma'nasına dahı olmak ca'izdür. Zülfden murad bunda esrar-ı İlahidür. Hıtab Hudayadur.
Sûdî	Ya Rab bu garaz kaçan el vire ki musahib ola Bizim hatır-ı mecmu'muz ve seniñ perişan zülfün.	İstifhâm-ı inkârî kabîlindendir. Ya'nî ikisiniñ muşâhabeti ve muķâreneti müyesser degildir, zîrâ bizim hâtırımızñ cemiyetine bâis zülfde karar eylemekle olur, bu ise muhâldir, (zîrâ kararğâhı perişan oldı). Zîrâ zülfde (karar) müca'ad u tâb-dâr olmaķla olur. Pes, bu garaz el virmez. Yâ Rab ibâretini böyle yerlerde acabâ ma'nasına isti'mâl iderler.

İkinci beytin tercümesi söz konusu olduğunda her üç şârihin de ilk beyitteki gibi mısra bütünlüğüne ve söz dizimine dikkat ettiği görülmektedir. Tercümedeki belli başlı kelime tercihlerinin farklılaştığı görülmüş; fakat aynı anlam dairesi paylaşılmıştır. Tercümede kaynak metinden "hâtır-ı mecmu'muz", "perişan" gibi ifadelerle bazı ödünclemeler de yapılmıştır. Şârihlerin anlamı doğru olarak aktarma çabaları kelime tercihinin önüne geçmiştir. Bu nedenle şârihler, kaynak metinden kelimeyi olduğu gibi ödünclemekte bir sorun görmemiştir.

Şerhin açıklamasında ise birinci beyitte olduğu gibi şârihlerin tutumuna dayalı bazı farklılıklar mevcuttur. Burada da birincil farkın tasavvufî yorum noktasında olduğu söylenebilir. Nitekim ilk beyitte olduğu gibi burada da Sürûrî ve Şem'î, "zülfden murad bunda esrar-ı İlahidür" diyerek beyti, tasavvufî remiz noktasından açıklamaya başvurmuştur. Sûdî ise kendi şerh metodu gereğince beyti yazıldığı minval üzere şiirin kendi kavramlarıyla ve kendi dünyası içinden yorumlamıştır. Belagate dair bir açıklamada da bulunulmamıştır.

3. Beyit

Azm-i dîdâr-ı tu dâred cân-ı ber-leb-âmede

Bâz gerded yâ ber-âyed çîst fermân-ı şumâ

	3. Beytin Tercümesi	3. Beytin Açıklaması
Sürûrî	Senün dîdâruñ azmüñ dutar cân leb üzre geldügi hâlde Girü dönsün mi yâ çıksun mı nedür sizüñ emrünüñüz	Bundan maşsüd kaçâ-yı hazret-i Hudâya kemâl-i rızâdur
Şem‘î	Leb üzre gelmiş can senün didarun kasdın tutar Geri mi dönsün ya yukaru gelsün sizüñ fermanunuz nedür	Murad emr-i Hudaya tamam ita‘at u in- kıyadı beyandur.
Sûdî	Lebe gelmiş cân seni görmek kaçdın tutar Girü dönsün mi yoğsa çıksun mı emriñiz nedir	Ya nî cân-ı azîzi saña teslim ideyim mi, yoğsa yine yerine varsun mı, buyruğunuz nedir

Üçüncü beytin şerhi, her üç şerh açısından da dikkatle incelenmesi gereken bir özellik arz etmektedir. Klasik şerh geleneği göz önünde bulundurulduğunda şârihlerin belli başlı şerh yöntemlerini deşışmez kaidelerle uygulamadıkları, buna mukabil ihtiyaca binaen belli başlı şerh metotlarına başvurarak metinlerini oluşturdukları görülür. Üçüncü beytin şerhi, bu duruma örnek gösterilebilir niteliktedir. Nitekim her üç şârih de bazı gramer hususiyetlerine değinmek durumunda kalmış metni anlamını ortaya koymak için başka beyitlerden örnekler vermiştir. Gramer hususiyetlerini açıklamak Sûdî'nin şerhi için bir usul olarak benimsenmiş, hemen her beyitte bu izahata yer verilmiştir; fakat Sürûrî ve Şem‘î için aynı durum söz konusu değildir. Bu beytin izahında her iki şârih de gramerle ilgili açıklama yapma gereği duymuş ve bu yöneme başvurarak beyti açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra her üç şârih de anlamın tam olarak açığa çıkması için şerhlerinde benzer manadaki örnek beyitlere yer vermiştir. Bu beyitteki bir diğer önemli nokta ise Sûdî'nin, Sürûrî'nin şerhine yönelik yaptığı eleştiridir. Birinci mısradaki Sûdî, “pes cân-ı ber-leb-âmede cümle-i hâliyyedir diyen haţâ eyledi” ifadesine şerhin gramer açıklamaları yaptığı ilk kısmında yer vererek Sürûrî'nin ismini vermeden onun şerhine yönelik bir eleştiride ve tashihte bulunmuştur. Sûdî'nin şerh usulünün kapsamlı yapısı; kelime ve gramer bazındaki açıklamaları, dile olan hâkimiyeti ve şiirdeki anlamı muhafaza ederek kastedilen manayı aşikâr etme çabası göz önünde bulundurulduğunda üçüncü beyitte daha iyi anlaşılacaktır.

4. Beyit

Dür dâr ez-hâk u hûn dâmen çu ber-mâ bi-gzerî

K'enderîn reh geşte bisyâr 'end kurbân-ı şumâ

	5. Beytin Tercümesi	4. Beytin Açıklaması
Sürûrî	İrağ dut toprağdan ve kıandan etegi çü bizüm üzerimüze uğrayasın Ki bu yolda sizün kıurbânunuz olmuşlar çokdur	Hâkden murâd asl-ı bedendür ve kıandan murâd televvüs-i ‘ısyândur ve güzerden murâd feyezân-ı İlähîdür ve etegi iraq dutmağ sıfat-ı kıuddüsiyyet ile tecelli itmekdür ve mısırâ’-ı sâni mażmûnından murâd kesret-i ‘ısyân senüñ kıuddusiyyetüñe zarar virmez dimekdür
Şem’î	Hâk ü hündan damenini irak tut çünkü bizüm üzerimüze uğrayasın Zira bu yolda çok kimse size kurban olmuşlardur	Ya’ni çünkü bizi görmege gelesin Bisyarendde olan edat cem’-i kuştaye masrufdur. Murad canandan terahhum talabidur halini arz itmek tariki ile
Sûdî	Bizim üstümüzden geçdikde ya’nî yanımıza uğradıkda etegiñi kıandan ve toprağdan iraq tut, ya’nî (etegiñ) çekerek ekâbirâne geç Zîrâ bu yolda ki biz yıkılıp yaturuz, çok kimseler siziñ kıurbânıñız olup yaturlar	Ya’nî uşşâk yolunda kırılıp yaturlar mağşûd, cânâne şefkat idüp andan merhamet taleb eylesidir.

Dördüncü beyitte Sürûrî, tasavvufî yorum üzere beyti şerh etmeye devam etmiştir. Şem’î bu beyitte tasavvufî ıstılahı yer vermemiştir. Sûdî ise tafsilatlı bir kelime ve gramer izahından sonra takip ettiğî usul üzere beyti açıklamıştır.

Diğeri beyitlerde de yer yer gramer hususiyetlerinin açıklanması, ayet, hadis ve beyitlerden alıntılarla yapılan açıklamaların desteklenmesi şerhlerdeki temel niteliklerdendir. Sûdî’nin şerhi ilerleyen beyitlerde daha da genişlemiş delil getirdiğî örnek şiir sayısı artmıştır. Altıncı beyitte “pes, şol ma’hûd şarı çiçege nergis diyen ma’nâda hağâ eylemiş” ifadeleriyle Bâkî’ye reddiye yapmıştır. Sûdî, kelimelerin anlamlarını açıkladığı ilk kısımda zaman zaman kelimelerin hem Arapça hem de Farsçadaki karşılıklarını vermiştir. Hâfız’ın “şumâ” redifli bu gazeli on üç beyit olması dolayısıyla şerhe konu beyitlerin çoğunluğunda şârihlerin takip ettikleri usul üzere şerhlerini devam ettirdikleri tespit edilmiş, gazelin şerhindeki mukayeseye imkân tanıyan bazı temel meselelere ilk dört beyit özelinde temas edilmiştir.

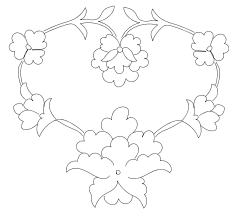
Sonuç

Sürûrî, Şem‘î ve Sûdî’nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* adlı şerh metinlerindeki “şumâ” redifli gazel; şârihlerin tutumları, şerh yöntem ve metotları, şerhlerin dil ve üslup özellikleri gibi temel şerh kavramları çerçevesinde mukayese edilmiştir. Konuyla ilgili mevcut literatürün taranması ve meselelerin araştırılması neticesinde şârihler ve şerhleri hakkında bazı yargıların öne sürüldüğü tespit edilmiştir. Öne sürülen bu yargıların; şerhlerin usul ve biçimle ilgili olduğu, şârihin tutumunun, şerhi yazdığı ortam ve şartların, maksadının ve okur kitlesinin hesaba katılmadan yapıldığı dikkat çekmiştir. Sürûrî, Şem‘î ve Sûdî şerhleri hakkındaki biçim ve usulün esas alınarak ileri sürülen genel görüş, Sürûrî ve Şem‘î’nin şerhinin tasavvufî açıklamalar nedeniyle yetersiz ya da kısıtlı olduğu yönündedir. Bu görüşe başta Sûdî’nin şerhi içerisinde Sürûrî’ye yönelik yaptığı üstü örtük eleştiri ve tashihler, ikinci olarak da Gölpınarlı’nın *Hâfız Dîvân’ı* şerhindeki Şem‘î ve Sürûrî hakkındaki olumsuz görüşleri delil gösterilmiştir. Çalışmamızda “şumâ” redifli gazel nezdinde şerhler mukayese edilirken şârihlerin ve yukarıda saydığımız bazı temel niteliklerin göz önüne alınarak yapılabileceği gösterilmiştir. Şerhler mukayese edilirken de hem biçimsel özellikler hem tercüme usulleri hem de şârihlerin maksatları ölçüsünce yaptıkları yorum ve açıklamalar söz konusu edilmiştir. Buna ek olarak da şerhlerde belagatle ilgili açıklamalara ayrıca dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmış ve söz konusu şerhlerde belagatle ilgili açıklamaların varlığı araştırılmıştır.

Yapılan mukayese neticesinde her üç şârihin de şerhlerini dönemlerinin ve maksatlarının gerektirdiği gibi hedef kitle gözeterek yazmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sürûrî ve Şem‘î’nin şerhine nazaran Sûdî’nin daha geniş bir okur kitlesi hedeflediği bu sebeple de şerhinde kelime ve gramer açıklamalarına yer vererek şiirin kendi kavramlarını kullanarak manayı şiirin dünyası içerisinde tutmaya çalıştığı görülmektedir. Bu da tasavvufî açıklamalara nazaran okur kitlesinin genişlemesine yol açacaktır. Bu nedenle Sûdî’nin şerhi Farsça bilmeyen, Hâfız’ın aşinası olduğu tasavvufî remizlerden haberdar olmayan şiirin kavramlarını şiirin dünyası içinde değerlendirmeye muktedir olanlar için oldukça kapsamlı, açıklayıcı bir şerh olarak kendini sunmaktadır. Diğer taraftan Hâfız’ın tasavvuf iklimi içerisinde yetişmiş bir şair olduğunu kabul edip onun şiir dilini ve üslubunu bu iklimin de etkilemiş olabileceğini kabul eden okur için Sürûrî ve Şem‘î’nin şerhleri oldukça yerinde ve faydalı şerhler olarak kendini sunacaktır. Sonuç olarak şerhleri kaynak metinden ve yazarından, şârihden ve okurundan, maksadından ve bağlamından ayrı olarak telakki etmeyip bütün bu etkenler özelinde değerlendirmek gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aruçi, Muhammed. "Sûdî Bosnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 37* (2009): 466.
- Atila, Mustafa. *Muslihüddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Atila, Mustafa. "Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz (Sürûrî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim: 19.05.2024 <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/serh-i-divan-i-hafiz-sururi>.
- Ayar, Mehmet Taha. *Hâfiz-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, 2007.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Hâfiz Dîvânı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Güleç, İsmail. "Sürûrî, Muslihüddîn Mustafa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 38* (2010): 170-172.
- Güler, Ömer Said. "Edebî Şerh Metinlerinde Belagat İlimlerinin Yeri: Bir Çerçeve Denemesi". *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 59 (2023): 309-322.
- İnan, Murat Umut. *Writing a Grammatical Commentary on Hafiz of Shiraz: A Sixteenth-century Ottoman Scholar on the Divan of Hafiz*. ABD: Washington Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Kaya, İbrahim. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Kılıç, Atabey. "Dağılmış İncileri Toplama: Şerh Tasnifi Denemesi". *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, 2007.
- Kortantamer, Tunca. "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 8* (1994): 1-10.
- Öztürk, Şeyda. "Şem'î". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 38* (2010): 503-504.
- Soleimanzadeshekarab, Naser. *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Şahin Esmâ-Turan, Mustafa. "Bir Hâfiz Dîvânı Şerhleri Derlemesi: Zâhid Bin Muhammed ve Eseri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi 11/3* (2019), 1411-1431.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yazıcı, Tahsin. "Hâfiz-ı Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 15* (1997): 103-106.

Klasik Divan

Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (KD-UDKEAD)
International Journal of Language, Culture and Literature Researches (KD-IJLCLR)

E-ISSN: 3023-820X
Yaz 2024 Summer 2024
Cilt 1 Volume 1
Sayı 1 Issue 1